

Володимир Зубар

Національний університет «Львівська політехніка»

РОЛЬ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

© Зубар В., 2014

Розглянуто діяльність суспільно-політичних рухів у сучасній Україні, їх типи та функції, вплив на розвиток громадянського суспільства та демократії. Особливу увагу звернено на аналіз діяльності Народного руху України, руху «Пора», Євромайдан.

Ключові слова: суспільно-політичні рухи, демократія, громадянське суспільство, політичні партії, політична система.

Volodymyr Zubar

ROLE OF CONTEMPORARY SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN NATIONHOOD

© Zubar Volodymyr, 2014

The article covers the activities of social and political movements in contemporary Ukraine, their types and functions, impact on the development of civil society and democracy. The subject matter of this research is of immediate interest because social and political movements play an important role in the development of the political system, are a form of expression of people's civil and political involvement. In democratic countries, public political movements act as an important institutional channel for engaging people in politics, forming the ruling elite, developing the state policy.

The article generalizes theoretical foundations of the activities of social and political movements, specifies their structural and functional features, expands on the concept of a «social and political movement». It applies general scientific methods such as historical, comparative, structural functional methods. They allow a comprehensive analysis of the evolution of contemporary social and political movements in Ukraine, the reasons of their emergence and results of their activities. A significant empirical base has been applied, including materials from the press that allow analysis of current activities of social and political movements.

The following were subject to detailed examination: special features of the functioning of transformation movements (aimed at radical changes in societies); reform movements (aimed at changing only some aspects of the existing social order); rescue movements (aimed at liberating people from such path in life that is considered as sinful), and alternative movements (intended to achieve partial change).

Special focus is put on the analysis of the preceding conditions of emergence and activity of the People's Movement of Ukraine, «Pora» Movement, Euromaidan, their functions are defined and the results of their activity and prospects of further development are shown. Successful social and political movements are transformed with time into political parties or other institutions of civil society.

Key words: social and political movements, democracy, civil society, political parties, political system.

Під час розбудови в Україні відкритого демократичного суспільства важливу роль відіграють суспільно-політичні рухи, які виступають важливим інституційним засобом залучення людей до політики, формування правлячої еліти, розвитку державної політики. Також суспільно-політичні рухи мають важливе значення для розвитку політичної системи як своєрідна форма вияву політичної активності людей. Активізація ролі суспільно-політичних рухів пов'язана із неспроможністю традиційних інститутів держави розв'язувати назрілі завдання.

Суспільно-політичні об'єднання громадян є невід'ємним компонентом будь-якого демократичного суспільства і тому їх вивчення та аналіз є важливим та актуальним питанням. Виникнення та діяльність суспільно-політичних рухів зумовлене проблемами, які існують у суспільстві і які вони покликані розв'язувати. Актуальність досліджуваної проблеми підсилюється і тим, що суспільно-політичні рухи мають велике значення для формування партійно-політичних структур суспільства, а в перехідних суспільствах вони часто виконують їх функції. Зарубіжний досвід показує, що існування наприкінці ХХ ст. впливових екологічних, жіночих та інших рухів у багатьох країнах світу свідчить про те, що за будь-яких умов, будь-якої партійної системи рухи виконують притаманні їм функції і мають свою соціальну та політичну нішу. Важливо, що суспільно-політичні рухи віддзеркалюють настрої громадян та суспільства загалом, є компонентом системи груп тиску на центри прийняття політичних рішень, інституційним каналом залучення громадян до політичного життя. Суспільно-політичні рухи є суттєвим фактором подолання авторитарних і тоталітарних режимів.

Проблема діяльності суспільно-політичних рухів залишається малодослідженою як у зарубіжній, так і вітчизняній політологічній науці. Зарубіжні дослідники проблем розвитку суспільних та політичних рухів – Г. Блумер, Є. Вятр, Ю. Габермас, П. Гунделах, Р. Інгельхарт, Г. Лебон, А. Мелучі, Р. Тернер, А. Турен, Е. Фром та ін. Серед українських вчених проблематику суспільно-політичних рухів вивчали М. Головатий, О. Корнієвський, В. Якушик, В. Кулик, О. Голобуцький, Я. Ярош та ін. Аналіз наукової літератури засвідчив, що незважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, її поки що належно не відображено у комплексних дослідженнях. По суті немає праць, які б системно розглядали особливості формування та розвитку сучасних суспільно-політичних рухів, їх вплив на процес демократизації та розвиток політичної системи загалом.

Мета статті – проаналізувати діяльність суспільно-політичних рухів у сучасній Україні, їх типи та функції, вплив на розвиток громадянського суспільства та демократії.

У політології термін «рух» використовується під час вивчення різних явищ. У політологічній літературі рухи не завжди називаються суспільно-політичними, часто використовуються терміни «соціальні», «громадські» та інші рухи. Однак усі вони є соціальними, оскільки безпосередньо стосуються громадянського суспільства, є його породженням або передумовою створення.

Суспільно-політичні рухи слід аналізувати з позиції теорії мобілізації ресурсів, тобто як один із видів організації, що має внутрішні і зовнішні ресурси розвитку. За такого підходу головне в суспільно-політичних рухах – організація, яка визначає їхню життєздатність. З позиції теорії колективної поведінки суспільно-політичні рухи виступають як форма колективної діяльності в умовах правової держави. Саме така держава забезпечує механізми розв'язання соціальних конфліктів у межах існуючого суспільно-політичного ладу. Окремо виділяють соціально-психологічну теорію, яка пояснює причини участі в рухах психологічною мотивацією.

Представники теорії нових суспільних рухів – Ю. Габермас, А. Мелучі, П. Гунделах, Р. Інгельхарт зазначали, що великий вплив на розвиток суспільно-політичних рухів має розвиток демократії. Рухи в сучасних умовах зосереджені на нових проблемах, нових аспектах соціальних конфліктів. Як зазначає Н. Смельзер «старі суспільні рухи – рух за об'єднання робітничого класу та революційні рухи, які розуміються в контексті марксистського світогляду, – були в основному вичерпані, так само як і марксистський аналіз суспільства» [7, С. 62].

Е. Гідденс запропонував таку типологію суспільно-політичних рухів: трансформативні рухи, реформаторські рухи, рухи порятунку, альтернативні рухи [2, С. 89]. У західній політології політичні рухи часто позначають терміном «латентні (приховані) політичні сили», які можуть у разі

необхідності трансформуватися в активні політичні сили. Треба зауважити, що існують форми об'єднань, у яких поєднуються ознаки громадських організацій і рухів, – це так звані фронти, наприклад, Народний фронт, Фронт національного порятунку.

Суспільно-політичні рухи впливають на політичне життя країни, на політичну владу, часто діючи як групи тиску. Політичний рух виступає як політична сила всередині держави, як складова політичної системи або істотний фактор її заміни чи вдосконалення. Суспільно-політичні рухи не ставлять перед собою мету завойовувати державну владу, що є характерним для політичних партій. Проте вони можуть зіграти істотну роль зі зміною правлячих сил і навіть характеру влади. На відміну від політичних партій, рухи не входять у державні інститути, хоча є частиною політичної системи суспільства, їх вплив на уряд здійснюється опосередковано. Характерною рисою, що відрізняє політичний рух від усіх інших суспільних течій і об'єднань є те, що політичний рух використовує для досягнення політичної мети політичні засоби, методи і способи, тобто завойовує політичну владу шляхом масових політичних заходів і виступів або впливає на засоби та методи здійснення політичної влади, добиваючись реалізації економічних і соціальних проблем.

До суспільно-політичних рухів належать об'єднання громадян, що виникають для реалізації певної мети, вони є масовими і споріднені з громадськими організаціями. Суспільно-політичний рух може бути структурно неформальним, але його сила відчутна в суспільстві. Найчастіше діяльність суспільно-політичних рухів зумовлюють: поглиблення кризи в різних сферах суспільного життя; зростання екологічної небезпеки; відстоювання прав і свобод людини тощо. Практика показує, що після вирішення поставлених завдань такі рухи або розпадаються, або консолідується в нові політичні партії чи громадсько-політичні організації.

У своїй діяльності суспільно-політичні рухи можуть керуватися загальнонаціональними або загальнолюдськими завданнями чи інтересами, а життєздатність суспільно-політичного руху визначає як його організація, так і внутрішня та зовнішня діяльність.

У недемократичних режимах суспільно-політичні рухи виступають засобом політичної мобілізації населення для зміни політичного режиму, рухи стають загальнонаціональною силою, на яку можуть опертися опозиційні сили. Нові рухи виникають тоді, коли державна влада, існуючі політичні партії не спроможні вирішити існуючі проблеми в суспільстві. Суспільні рухи, які об'єднують на основі однієї-двох ідей політичні сили, що стоять на різних політичних та ідеологічних платформах, не можуть існувати впродовж тривалого часу. Важливим є й значення рухів у формуванні й поповненні правлячої еліти, зокрема, за рахунок контреліти, представленої провідниками опозиційних урядові громадсько-політичних рухів.

Виділяють характеристики соціальних рухів, незалежно від суспільної сфери, в якій вони діють. До таких характеристик руху слід зарахувати: наявність об'єктивних соціальних обставин, що спонукають виникнення руху, стихійність руху, відсутність фіксованого членства, статутів і програм, норм діяльності, часто й керівництва; масовість – рух містить велику кількість людей, що об'єднуються єдиним інтересом; висока соціальна активність – будь-який рух існує доти, поки він відчуває в собі можливість впливати своєю активною діяльністю на ті соціальні зміни, до яких прагне рух.

Польський науковець Є. Вятр зауважує, що за умов правління авторитарного режиму передавання влади в руки демократично обраним представникам народу може відбуватися за трьома формами. Перша – реформа згори. Така реформа може здійснитися за умов, коли авторитарні правителі за власною волею, а не під тиском масових рухів, вирішують змінити існуючу систему, і в них вистачає мудрості й волі втілити програму демократичних перетворень. Друга форма – «абдикація» (відмова від влади, посади або сану); третя – поступові реформи, узгоджені між можновладцями й опозицією [4, С. 185].

Досліджуючи розвиток суспільно-політичних рухів, Є. Вятр виділяє такі стадії, як:

1) передумова виникнення руху, коли існує незадоволення існуючим станом речей, і у людей з'являється потреба в діях, спрямованих на його зміну.

2) артикуляція вимог, коли відбувається об'єднання індивідуальних політичних прагнень і вираження з них спільного, найістотнішого.

3) реалізація завдань суспільно-політичного руху.

4) припинення діяльності руху, коли проблема вирішена або ж виявилась нездійсненною [4, С. 190].

О. Здравомислова, досліджуючи діяльність рухів, порівнює їх із натовпом, публікою [3, С. 89]. Важливими є складові суспільного руху, фактори ефективності, результативності рухів, організаційна структура, тактика, взаємодія з соціальними інституціями, мобілізаційні можливості організації. Особливе значення мають і ресурси руху – можливості, які суспільство надає суспільному руху і які рух свідомо використовує. До зовнішніх ресурсів належать організаційні умови, що наявні в суспільстві (організаційна інфраструктура, розвинутість формальних та неформальних комунікативних мереж, екологічна концентрація однорідних груп з однаковими вимогами). Внутрішні ресурси охоплюють лідерство та солідарність. Наприкінці ХХ ст. поширюється аналіз культурних особливостей суспільно-політичних рухів. Важливою проблемою дослідження сучасних суспільних рухів є ціннісні компоненти культури, що формують колективну дію, політичні ідеї. Практика показує, що сучасні суспільні рухи відкидають формальні, бюрократичні способи організації, надаючи перевагу гнучкості, використовують інтернет-ресурси, швидко мобілізуються.

Суспільно-політичні рухи сьогодні функціонують у більшості держав світу, і особливо активними вони стають напередодні повалення тоталітарних режимів та переходу до демократії. Наприклад, серед потужних суспільно-політичних рухів посттоталітарних держав можна назвати «Солідарність» у Польщі, Союз демократичних сил у Болгарії, Фронт національного порятунку у Румунії, Народний Рух в Україні.

Останнім часом значно активізувався процес утворення масових організацій і рухів. Причини активності зумовлені такими обставинами: наростанням явищ і процесів у різних сферах людського життя; актуалізацією гуманістичних цінностей та ідеалів у суспільній свідомості й боротьбою за їхнє практичне втілення в життя; зростаючим культурним рівнем широких верств населення; стрімким розвитком усіх видів комунікацій, які полегшують спілкування людей та сприяють їхньому об'єднанню [6, С. 163].

Наприкінці ХХ ст. в Україні почали формуватись такі суспільно-політичні рухи, як народні фронти, регіональні рухи; громадянські ініціативи. Історія України свідчить, що в нашій державі найбільший політичний вплив на процес державного відродження справив Народний Рух, який виник як суспільний потяг до перебудови тогочасного суспільства і згуртував широкі верстви населення на боротьбу за подолання тоталітаризму і побудову національної державності. Рух виник як суспільно-політична організація відкритого типу, яка доступна для всіх, незалежно від соціального і професійного стану, партійної, конфесійної й етичної належності.

У Народному Русі об'єдналися люди різних політичних переконань – від ліберальних комуністів до тих, хто сповідував ідеї інтегрального націоналізму. Домінували настрої національної демократії, що привели до виходу з Руху частини комуністів і національних радикалів. У перший же рік свого існування Рух організував низку великих масових заходів, метою яких була боротьба за державну незалежність, відродження української нації, відтворення історії українського народу і державності. Особливу увагу в пропагандистській роботі Рух надав вихованню історією. Найбільшими заходами Руху були: «Живий ланцюг» до дня Злуки ЗУНР та УНР (22 січня 1990 року). Зарєєстрований Радою Міністрів 9 лютого 1990 року, цього ж року Рух досяг значних успіхів у виборчій кампанії, що дало змогу створити у Верховній Раді України впливову фракцію Народна рада та забезпечити більшість у ряді місцевих рад Західної України. Робота депутатів в областях і Верховній Раді, масові заходи Руху, активна позиція Руху під час референдумів та інших політичних акцій мали вирішальний вплив на становлення незалежної української держави і забезпечили перемогу незалежної ідеї на референдумі 1 грудня 1991 року.

Також важливою рисою була висока інтелектуальність, адже біля витоків Народного Руху України стояла Спілка письменників України та Інститут літератури АН України. Саме представники інтелігенції, насамперед творчої, були активно залучені до громадсько-політичного життя. Це додавало особливого авторитету Народному Руху України, оскільки саме національна

інтелігенція була покликана відновити віру народу в українську державність. У грудні 1992 року Народний Рух України фактично перетворився на політичну партію.

Дієвим в Україні виявився рух «Пора», котрий виник у 2004 році і виступав за зміну існуючого політичного ладу. Активна діяльність «Пори» розпочалася з 2004 року участю у контролі за виборами Мукачівського міського голови на Закарпатті. Цей досвід, а також вибори до ВРУ у на Полтавщині і в Одесі, дали можливість виробити ефективну систему протидії фальсифікаціям майбутніх виборів Президента України. Вже до осені 2004 року «Пора», володіла 73 територіальними підрозділами і десятками тисяч активістів, діяльність яких покривали всю територію України. Пріоритетом своєї діяльності «Пора» визначила проведення системи інформаційно-просвітницьких заходів через розгалужену мережу регіональних осередків на всій території України та захист результатів виборів у випадку їх фальсифікації. Головними перевагами «Пори» стало використання унікальних інструментів і факторів, серед головних: аналіз досвіду і практики подібних рухів у ЦСЄ (Польща, Угорщина, Сербія, Грузія тощо); залучення до планування і управління кращих фахівців і передових технологій; активне використання сучасних систем комунікації та організація менеджменту; наявність великої та успішної практики громадської діяльності серед лідерів кампанії; відсутність політичного і фінансового домінування з боку місцевих та іноземних «донорів». «Пора» стала впливовим, масовим і активним громадським рухом за останнє десятиліття в Україні.

У сучасних умовах активним в Україні виявився Громадський рух «Чесно», який був започаткований групою активістів спільно з представниками партнерства «Новий Громадянин». Рух є відкритою платформою для приєднання громадських організацій та індивідуальних учасників, він не підтримує жодного політика чи політичну силу. Рух здійснює постійний моніторинг діяльності представників влади, зокрема, було розроблено 6 критеріїв доброчесності політиків: відсутність фактів порушень прав і свобод людини; незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців; непричетність до корупційних дій; прозорість задекларованих доходів та майна та їх відповідність способу життя; особисте голосування в парламенті; участь у засіданнях парламенту та роботі комітетів. Спільно з журналістами та громадськими активістами аналітична команда руху «Чесно» перевірила спочатку 450 народних депутатів, а потім – понад 2500 кандидатів на відповідність цим критеріям.

У 2013 р. в Україні сформувався новий громадсько-політичний рух – Євромайдан, головна його ідея – європейський вибір України. Народжений Євромайданом громадсько-політичний Рух ґрунтується на політичному плюралізмі, різних структурах управління. Наскільки ефективним стане цей рух покаже час. Багато залежить від волі всіх учасників Євромайдану, а головне – від його лідерів. Сьогодні ведуться дискусії про висунення єдиного кандидата у президенти, який візьме зобов'язання підписати Угоду про Асоціацію з ЄС. Структура управління рухом має відповідати настроям у суспільстві, зокрема, тому факту, що громадськості довіряє більше людей, ніж політичним партіям, адже Рух не може бути утворенням партійних структур, він має бути відкритим.

Підсумовуючи, варто наголосити, що суспільно-політичні рухи є однією з форм реалізації самоврядування та суспільних зв'язків; індикатором демократичності політичної системи й режиму; відображенням рівня політичної свідомості й культури; формою реалізації суспільних інтересів. Сучасні суспільно-політичні рухи в демократичних державах є невід'ємним компонентом їхнього політичного буття, вони є виявом плюралізму, посилюють ефективність багатопартійності. Аналіз діяльності суспільно-політичних рухів в Україні показав, що особливий вплив на розвиток української держави мали Народний рух України, рух «Пора», Євромайдан.

Для подальших досліджень важливим є вивчення особливостей суспільно-політичних рухів з погляду теорії мобілізації ресурсів, впливу міжнародних акторів на розвиток суспільно-політичних рухів.

1. Бек У. *Общество риска: на пути к другому модерну* / У. Бек – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с. 2. Гідденс Э. *Соціологія* / Э. Гідденс. – К.: Основи, 1999 – 726 с. 3. Головаха Є. *Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки* / Є. Головаха, Т. Телічко // *Українське*

суспільство 1992. – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 90–101. 4. Здравомыслова Е. А. Парадигмы и модели социологии общественных движений / Е. А. Здравомыслова // Социология общественных движений: концептуальные модели исследования. – М., 1992 – С. 28–42. 5. Іщенко В. О. Сучасні дослідження суспільних рухів: головні теоретико-методологічні підходи / В. О. Іщенко // Соціальні виміри суспільства. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006.– С. 183–194. 6. Павлова Т. В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т. В. Павлова // Политические исследования. – 2008. – № 5. – С. 113–124. 7. Смелзер Нейл Дж. Проблеми соціології / Н. Смелзер. – Львів, 1995.; 8. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

УДК: 316.346.32

Климанська Лариса

Національний університет «Львівська політехніка»

ГЕРОНТОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

© Климанська Л., 2014

Досліджено соціокультурні чинники проблеми «соціальний статус людей старшого віку». За допомогою аналізу соціокультурних ціннісних елементів соціальної геронтології виділено чинники, які визначають базис у формуванні соціальної політики старості на сучасному етапі розвитку суспільства. Зазначено основні стереотипи і поведінкові практики, які впливають на врегулювання соціальної проблеми статусу людей старшого віку.

Ключові слова: соціальна проблема, соціальний статус людей старшого віку, ейджизм, соціальна політика старості.

Larysa Klimanska

GERONTOLOGICAL PERSPECTIVE OF SOCIAL POLICY

© Klimanska Larysa, 2014

This article presents the research of the social and cultural factors of the problem of «social status of senior people». The aim of the paper is to identify the factors that determine the basis for the formation of social policy of old age in modern society by analyzing the social and cultural values of the elements of social gerontology. There are indicated the basic attitudes and behaviors that affect the regulation of the social problem of the status of senior people.

The notable process of growth of the older population, which coincides with the worldwide trend of population aging, is accompanied by the emerging of social problems, which can be considered as a result of interaction of the age groups of the society and social policy courses. Competitiveness among age groups, changes in social status as a result of transformation processes give rise to the so-called social distance which indicates feeling of social differences in status positions. The need to adopt appropriate to the situation social